

הרווק כמלמד תינוקות

התופעה שרווקים משמשים בתפקידי הוראה במוסדות חינוך שונים הן במסגרת היסודית והן במסגרות העל-יסודיות, איננה חריגה ולא מעוררת תמיהה. יתירה מכך, ניתן אף למצוא שרווק מלמד בנות, לא רק במסגרות חינוך יסודיות או תיכוניות אלא גם במסגרת אולפנא, האם דעת תורה נוחה מכך? במהלך עבודתנו נבדוק את המקורות הנוגעים לעניין, ונסקור את הטעמים לאיסור ולהיתר, ואת התמורות שחלו בנושא זה לאורך הדורות.¹

1. המקורות והטעמים לאיסור

א. רווק מלמד בנים

המשנה במסכת קידושין אומרת: "לא ילמד אדם רווק סופרים... ר' אליעזר אומר אף מי שאין לו אשה לא ילמד סופרים"². רש"י ובעלי התוספות מבהירים 1. ראה ר' אליקים גצל אלינסון, "האשה והמצוות" - ספר שני, "הצנע לכת", ירושלים: ההסתדרות הציונית העולמית - המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, תשמ"א, עמ' 244-237. לגבי הוראת אשה, נאמר במשנה בקידושין (משנה קידושין פרק ד' משנה יג): "ולא תלמד אשה סופרים". הגמרא (קידושין פב, ע"א) שואלת מהו הטעם ועונה "...אשה משום אבהתא". כלומר: משום אבות התינוקות שמביאים אותם. וכן אומר רבינו ירוחם, "תולדות אדם", נתיב ב, חלק א, דף יז, טור א': "...וכן אשה לא תלמד תינוקות משום אביהן של תינוקות שיבואו שמה, כך פשוט בקדושין".

וכך גם פוסק הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה, פרק ב', הלכה ד'): "וכל אשה לא תלמד תינוקות מפני אבותיהם שהם באים אצל הבנים". השולחן ערוך (אבן העזר, כב, כ) כותב: "...וכן אשה לא תלמד קטנים, מפני אבותיהם שהם באים בגלל בניהם ונמצאו מתייחדים עמה". ה"כסף משנה" (הלכות תלמוד תורה, פרק ס, הלכה ד) על הרמב"ם מבהיר שלא רק אשה רווקה, אלא אפילו נשואה לא תלמד: "אפילו נשואה, משום שאין דרך האיש להיות תמיד בביתו". ברם, אם בעלה בעיר יש אומרים שמוותרת ללמד, וכך מובא בהגהות דרישה (על הטור, אה"ע, סי' כב, אות ו): "באשה נשואה, אם בעלה בעיר - אין איסור".

אם כן, אשה רווקה, שאין לה בעל, אינה יכולה ללמד, אך אשה נשואה כל עוד בעלה בעיר - יכולה ללמד. ה"ציץ אליעזר" (ר' אליעזר יהודה וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, ו, ירושלים: [חשי"מ], תשכ"א, סי' מ, פרק כז, אות כ, עמ' רמז) אומר שבימינו כבר מותר שאשה תלמד, ואפילו אשה פנויה: "נלפענ"ד [נראה לפי עניות דעת] דבמצב המציאותי של ימינו בסדרי הלימודים עם הילדים במקום ציבורי ועפ"י רוב עם כיתות נוספות יש להתיר לאנשים רווקים וכן לנשים, אפילו פנויות, ללמד בני ובנות ישראל, הן לקטנים והן לקטנות...". אם כן, ה"ציץ אליעזר" הבחין בחומרה של הוראת אשה פנויה, ובימינו, הדבר הותר.

2. משנה קידושין פרק ד' משנה יג. הלכה הזאת היא הקדומה ביותר המזכירה במפורש את הרווק.

לנו מיהו רווק. רש"י³ אומר: "רווק פנוי בלא אשה", והתוספות⁴ אומרים: "רווק הוא אדם פנוי שלא נשא אשה מעולם, ותרגום של זבחרים כשול יכשלו⁵ הוא ירוקים".

הגמרא במסכת קידושין אומרת: "מאי טעמא? אילימא משום ינוקי, והתניא, אמרו לו לרי יהודה: לא נחשדו ישראל על משכב זכור ולא על הבהמה! אלא רווק - משום אמהתא דינוקי, אשה - משום אבהתא דינוקי⁶. כלומר, הנימוק לאיסור הוא: הרווק לא ילמד, משום אמהות התינוקות, והרווקה - משום האבות של התינוקות.

הירושלמי מבאר שדברי ר' אליעזר (במשנה) מתייחסים לנשוי: "תני, רבי אליעזר אומר: אף מי שיש לו אשה ובנים, ואינם נמצאים עמו באותו מקום לא ילמד סופרים⁷. לפי זה, לא רק שרווק מנוע מלהיות מלמד, אלא אף מי שהוא נשוי אך אשתו אינה עמו, לא יהיה מלמד.

תוספות ר"י הזקן אומר שכל איסור זה הוא בתינוקות, אבל כאשר מדובר בתלמידים גדולים - לא שייך כאן הטעם של אמהות הילדים (לרווק), ולא הטעם של אבות התלמידים (לרווקה).

הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פוסק לפי טעמו של רבי אליעזר: "ומי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות מפני אמותיהם הבאות אצל בניהם..."⁹. הטור נוקט בלשון כמעט זהה לרמב"ם¹⁰, ובשולחן ערוך נפסק: "מי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות מפני שאמהות הבנים באות לבית הספר לבניהם ונמצא מתגרה בנשים..."¹¹.

ה"בית-שמואל" אומר **שגם כאשר אין חשש ייחוד** אסור לרווק ללמד, כל עוד יש חשש שיהיה מתגרה בנשים¹².

3. רש"י, קידושין פב, ע"א, ד"ה "לא ילמד רווק סופרים".

4. תוספות, שם, ד"ה "לא ילמד רווק סופרים".

5. ישעיהו מ, ל.

6. קידושין פב, ע"א. ומובא ברא"ש קידושין פרק ד ס"י כו-כח, ובר"י קידושין לג, ע"ב.

7. ירושלמי קידושין פ"ד ה"א, דף סו טור ב.

8. תוסי ר"י הזקן, קידושין פב, ע"א.

9. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק ב הלכה ד. ובדומה לכך נכתב גם בהלכות איסורי ביאה פרק כ"ב הלכה יג. כך מובא גם ברבינו ירוחם, "תולדות אדם", נתיב ב, חלק א, דף יז: "לא ילמד רווק כלומר בחור שאינו נשוי תינוקות משום אמן של תינוקות שיביאו אותם ללמוד... כך פשוט בקדושין".

10. טור יורה דעה, ס"י רמה, וז"ל: "מי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות מפני שאמותיהן מביאין בניהם ואשה לא תלמד תינוקות מפני אביהם שמביאים בניהם".

11. שולחן ערוך, אבן העזר, כב, כ.

12. "בית-שמואל" על שו"ע, אבן-העזר, ס"י כ"ב, ס"ק כ"א. וזה לשונו שם: "כאן כתב מתגרה בנשים, ובאשה כתב מתייחדת עמהם. נראה כאן אפילו אם ליכא ייחוד אסור משום גירוי בנשים, אבל בנשים לא שייך גירוי ואין אסור אלא אם מתייחד, וכ"כ ב"ח".

בעל ה"לחם רבי" נשאל אודות מלמד נשוי שאשתו גרה בעיר אחרת, האם יכול ללמד תינוקות אף שאין אשתו עמו, והאם הקהל יכולים לסלקו בשל כך. בסוף התשובה סיכם ה"לחם רבי":

"כלל העולה בדינו, שראוי למנות לכתחילה מי שהוא נשוי אשה ללמד תינוקות אע"פ שאשתו בעיר אחרת כ"ש [כל שכן] בני"ד [בנדון דידן] שמינהו שאין ראוי לסלקו בשביל כך ואפי' בשאינו נשוי כלל ראיתי שעושים העלמת עין בקצת מקומות אע"פ שאין הדין כך כדכתיב אך בני"ד [בנדון דידן] הוא היתר גמור בעיני בלי שום פקפוק..."¹³.

ה"ציץ אליעזר" קובל על כך שהתפשט המנהג שגם רווקים ממונים כמלמדי תינוקות וכותב:

"אבל מה נעשה על מה שנתפשט המנהג למנות למלמדי תינוקות אפילו רווקים ממש אשר מעולם לא נשאו אשה, ומנהג זה נתפשט כבר אפי' בימיו של הבעל "לחם רבי", וכדמבליע שם ב"לחם רבי" בין השיטין של דברי סיכומי וכותב: "ואפי' בשאינו נשוי כלל ראיתי שעושים העלמת עין בקצת מקומות אע"פ שאין הדין כך" עיי"ש [עיין שם]. ויש להבין למהות העלמת עין זאת אם אין הדין [הנאמר כבר במשנה] כך"¹⁴.

ב. רווק מלמד בנות

"ספר חסידים" שולל מינויו של רווק כמלמד לבנות ובלשונו: "לא יתכן לבחור ללמד בנות, ואפילו האב עומד שם ושומר לא יתכן, פן יתייחד ופן יתגבר יצרו עליו או יצרה עליה וקול באשה ערוה, אלא האב ילמד בתו ואשתו"¹⁵. בספר "יעלזו חסידים", נאמר: "לא יתכן לבחור ללמד נשים ולבנות, ואפילו האב עומד שם ושומר - לא יתכן! פן יתגבר יצרו עליו ומידי הרהור לא יצא"¹⁶.

ה"ציץ אליעזר" אומר ש"אין לרווק ללמד ילדות", ויש לאסור זאת משום "קול באשה ערוה" ומשום הרהור, ויתכן שאף לנשוי אסור ללמד ואלו דבריו: "...ולפי טעם אחרון זה, לפי שקול באשה ערוה, צריך להיות אסור אפילו למי שיש לו אשה ללמד לבנות. וגם לפי טעם הראשון נראה שהוא ביותר משום הרהור. וכן ראיתי בספר "יעלזו חסידים" ...שמבאר טעמא דסי' חסידים דאסר

13. ר' אברהם די בוטון, שו"ת "לחם רבי", קרקא: דפוס ר' יוסף פישער, תרמ"ה, סוף סי' ד, דף ב ע"א.

14. ר' אליעזר יהודה וולדינברג, שו"ת "ציץ אליעזר", ו, ירושלים: [חש"מ], תשכ"א, סי' מ, פרק כ"ו, אות ה, עמ' רלט.

15. ר' יהודה החסיד, "ספר חסידים", ירושלים: הוצאת מוסד הרב קוק, תשי"ז, סי' שיג, עמ' רמה.

16. ר' אליעזר פאפו, "יעלזו חסידים", ירושלים: הוצאת תושיה, תשמ"ט, עמ' קעז.

אפי' האב עומד שם ושומר משום דפן יתגבר יצרו עליה ומידי הרהור לא יצא, ואי' גם לפי טעם הראשון שייך לאסור ללמד בנות אפילו למי שיש לו אשה"¹⁷.

ברם, ב"דבר הלכה" משתמע שמוותר ללמד בנות קטנות (ומכאן משתמע שגדולות - אסור ללמד): "מהפרישה והבייש משמע לכאן[רה] דהיכא דשרי לרווק ללמד בנים... מותר נמי ללמד בנות פחותות מבנות תשע שנים. אמנם בכנה"ג [בכנסת הגדולה] כתב בשם ספר חסידים שלא יתכן לבחור ללמד בנות אפילו האב עומד שם ושומר..."¹⁸.

ב"עטורי כהנים" הועלתה שאלה כיצד לנהוג בעניין הוראה של מורה לכיתה מעורבת או לכיתה בנות, ובתשובה צוין שרווק לא ילמד כיתה מעורבת או כיתה של בנות. ממשמעות הדברים אפשר להבין שלא מדבר בילדות קטנות, מכיון שמדובר על "שיבוש הטהרה" מצד המורה הנשוי: "...אך רווק לא ילמד כיתה מעורבת או כיתה של בנות, אלא רק איש נשוי, אבל אם ירגיש [הנשוי] שמילוי תפקיד זה משבש את טהרתו כפי מצבו האישי, אז יסיק מסקנה אישית"¹⁹.

בשו"ת "שאלת שלמה", נשאלה שאלה בעניין הוראה לבחורות צעירות:

"מארגנים כאן באנגליה במסגרת בני עקיבא שיעורים לנוער בני 17-18 בנים בנפרד ובנות בנפרד, בנושאי הלכה ואמונה... בעייה היא, שאין לנו מדריכות לתת את שיעורי הבנות ולכן החליטו שגם קבוצות הבנות תהיינה מודרכות על-ידי המדריכים. האם מותר לי, כבחור בן עשרים, לתת שיעור קבוצה לקבוצה קטנה של ארבע בנות במסגרת זו?"²⁰.

ה"שאלת שלמה" עונה: "ברור שאסור לבחור רווק ללמד בחורות". שהרי חכמים גזרו - "לא ילמד רווק סופרים", משום אמותיהם של התינוקות "ואם כך גזרו על פגישה חטופה עם האמהות של הילדים, כיוון שזה דרך קביעות, **קל וחומר שהוא בעצמו לא יהיה מורה לבחורות**. לכן יש להשתדל בכל תוקף לחפש מדריכה או אשה מורה...". אמנם, אם אי אפשר למצוא אשה, יש לשקול את הדברים: אם עקב ביטול השיעור הבנות תתרחקנה מן התורה - יש לקיים את השיעור כ"רע במיעוטו"; אך אם בלאו הכי תשאונה קשורות לתורה - עדיף שלא יתקיים השיעור, כי לימוד תורה צריך להיעשות בטהרה.

17. שו"ת "ציץ אליעזר", שם, עמי רמ-רמא. עיין ב"כנסת הגדולה" אה"ע סי' כ"ב הגה"ט אות יב.

18. אברהם הלוי הורביץ, "דבר הלכה", בני ברק: [חשי"מ], תשנ"ד, סי' יב, סעי' ח.

19. ר' שלמה אבינר, "אגרות קצרות", "עטורי כהנים", 106 (כסלו התשנ"ד), עמי 30-31. [השאלה: "מורה בכיתה מעורבת"].

20. ר' שלמה חיים הכהן אבינר, שו"ת "שאלת שלמה" ז, ירושלים: ספריית חוה בית אל, תשס"א, סי' קסג, עמי 304.

הרב הלוי נשאל: "האם קיים טעם לפגם שבחור ישיבה רווק, יושב ומלמד בחורה דתית (פנויה) דברים השייכים לה במקום שאין כל חשש ליחוד, כאשר אין מישהו אחר במשפחתה שמסוגל ללמדה"²¹. תשובתו היא, שלא רק שהדבר הוא בגדר טעם לפגם, אלא הדבר אסור מן הדין, ומצטט את מקורות האיסור מימות המשנה ועד השולחן-ערוך, ואף מביא את דברי ה"בית-שמואל"²², האומר שהדבר אסור אפילו אם אין יחוד, משום גירוי בנשים. ומסיים: "הרי לך פשוט וברור להלכה ולמעשה שברוק שייך איסור גירוי אף אם אין שם חשש יחוד, ואיסור זה נאמר בבית-הספר שאינו יושב אתן במכוון ולא אליו הן באות אלא אגב בניהן, כל-שכן שאסור לרווק לשבת במכוון ללמד בחורה, וזו אינה צריכה לפנים...".

2. המקורות והטעמים להיתר

כאמור לעיל, בעל ה"ציץ אליעזר"²³ קובל על התפשטות המנהג שגם רווקים ממונים למלמדי תינוקות, ורבנים מעלימים עין מכך. מהו הטעם להעלמת-עין זו?

א. גזירה שאין יכולין לעמוד בה

ה"כנסת הגדולה" אומר שזו גזירה שאין יכולים לעמוד בה, וזה לשונו:

"אמר המאסף מנהג העולם ללמד רווק סופרים ואין מוחין בידו, ויראה הטעם מפני שהיא גזירה שאין יכולין לעמוד בה בזמן הזה, שאלי"כ לא ימצאו מלמדים כפי הצורך ולכן נראה... מטעם זה אין מסלקין אותו מאחר שכך המנהג פשוט וכבר ראיתי להר"ר אברהם די בוטון בתשו' כ"י סי' ד' נשאל על מלמד שיש לו אשה ואינה שרויה עמו באותה העיר אם מסלקין אותו והשיב שאין מסלקין אותו ומבין ריסי עיניו ניכר דאפי' אין לו אשה כלל אין מסלקין אותו, עכ"ל"²⁴.

21. ר' חיים דוד הלוי, "עשה לך רבי", א, תל אביב: הוצאת המחבר, תשל"ו, סי' נח, עמ' קעז-קעח. השאלה: "האם מותר לבחור רווק ללמד בחורה רווקה".

22. "בית-שמואל" על שו"ע, אבן-העזר, סי' כב, ס"ק כא.

23. שו"ת "ציץ אליעזר", שם, פרק כו אות ה. ועיין ב"האשה והמצוות" - ספר שני, "הצנע לכת", ר' אליקים גצל אלינסון, ירושלים תשמ"א, ההסתדרות הציונית העולמית, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, עמ' 237 והלאה.

24. ר' חיים בנבנישתי, "כנסת הגדולה", יו"ד, שאלוניקי: דפוס האחים יתמי ה'ר' בצלאל הלוי, תקצ"ז, סי' רמ"ה, אות י"א, דף צג, ע"ב. דבריו מובאים ב"ציץ אליעזר", שם, פרק כ"ו, אות ה, עמ' רלט.

ה"ציץ אליעזר" מוסיף שאין כוונת ה"כנסת הגדולה" שהדבר מותר ממש בעקבות טעם "גזירה שאין יכולין לעמוד בה", אלא זה משמש כטעם לכך שאין גדולי העולם מוחים, אלא מעלימים עין מכך, ולא מסלקים את המלמד הרווק שהקהל מעמידים. הטעם להעלמת העין הוא הצורך ברווקים שילמדו (קרי: גזירה שאי אפשר לעמוד בה), וכיוון שאינו דבר המפורש בתורה²⁵.

ב. מלמד ירא שמים

ה"יפה ללב" מביא את דברי ה"כנסת הגדולה", ומוסיף: "והולכין בזה... אחרי האיש אם הוא איש ירא שמים ושח עינים מ"ל [מה לי] נשוי מ"ל [מה לי] פנוי שלא נשא אשה עדיין ואם לאו אפילו במקום דרבים נמצאים שם איכא למיחש לאדם רע שהוא מכין עצמו למצוא מקום לבא לידי עבירה לעת מן העתים שלא עמד איש בפניהם"²⁶.

ה"ציץ אליעזר"²⁷ תמה על דברים אלו, שהרי איסור "לא ילמד רווק סופרים" הוא דין המשנה, הכוללת, לכאורה, גם ירא שמים ושח עינים! ה"ציץ אליעזר" מעלה קושיות נוספות, ולבסוף מסיק שכוונת ה"יפה ללב" היא, שאף לפי המנהג שנתפשט שממנים רווק, יש צורך לדקדק שהוא יהיה "ירא שמים ושח עינים".

ג. אין חשש אמהות

הבי"ח²⁸ אומר שכיוון שהטעם לאיסור הוא משום האמהות, המסקנה היא שבמקום "שלא נהגו הנשים להביא בניהם למלמד שרי ללמד, אפילו אין לו אשה". "ערוך השלח"²⁹ אומר שיתכן שהסיבה לכך שרווק מלמד בימינו היא שאצלנו אין האמהות נוהגות להביא את התינוקות לבית הספר, אלא הם באים מעצמם, או שאיש מביא אותם. ואף אם מזדמן בימינו שנשים מביאות בניהם למלמד, או באות לשאול עליהם, אין הדבר בתכיפות שהובילה בעבר לתיקון גזירה זו. דבר זה נלמד מלשון רש"י בקדושין שם: "...אמותיהם של תינוקות

25. בעל ה"ציץ אליעזר" תמה על הנימוק של "גזירה שאין יכולים לעמוד בה בזמן הזה" שהרי מטעם זה אי אפשר לבוא ולעקור דין המשנה! ומיישב בדברים הנ"ל. ומדייק מדברי ה"כנסת הגדולה" שמסיים: "ולכן נראה דאם באים לסלוקי יתיה מטעם זה אין מסלקין אותו מאחר שכך המנהג, משמע שלכתחילה אין ממנים אותו, אלא אם כבר מינהו מועיל המנהג להעלמת עין ממנו, ואין מסלקים אותו.

26. רי רחמים נסים יצחק פלאג'י, "יפה ללב", ג (יו"ד), אזמיר: דפוס בן ציון בנימין רודיטי, תר"ם, ס"י רמ"ה אות י"ז, דף מה, ע"א.

27. שו"ת "ציץ אליעזר", שם, פרק כו, אות ו, עמ' רמ.

28. בית חדש על הטור, יו"ד, ס"י רמה.

29. רי אהרן הלוי אפשטיין, "ערוך השלח", יו"ד, ירושלים: הוצאת התלמוד, [חש"ד], ס"י רמה,

סעי' כ, עמ' 30. מובא ב"ציץ אליעזר", שם, אות ז, עמ' רמ.

שמלויות אללו להציה את צניהס לצית הספר", כלומר: כאשר הן לא נוהגות להיות מצויות אצלו - מותר.

תוסי ר"י הזקן אומר: "מיהו כל זה בתינוקות, אבל בגדולות לא שייך הכא... אמהתא... ומותר"³⁰. כלומר: אם התלמידים גדולים - החשש של העמדת מלמד רווק משום אמהות התינוקות - לא קיים. כמו כן מובא בשו"ת "מירא דכיא"³¹: "מיהו זה לא נאמר [שלא ילמד רווק סופרים] אלא בקטנים שדרכן של אמותיהן לבוא אחריהם אבל גדולי דליכא האי חששא דיבואו אמותיהן אפי' דלא נשא מעולם שרי... אי"כ [אם כן] בני"ד [בנדון דידן] דהם נערים גדולים לא מיבעיא דודאי ליכא שום חששת אמותיהן".

בהמשך אומר ה"מירא דכיא" שאין חשש גם כאשר מדובר בקטנים, כל עוד שהנשים לא נוהגות להביא את בניהם לעתים קרובות. הוא מספר שבעירו נהגו "אדרבא, לשים ולמנות לכתחילה מלמד רווק", ולא חששו, ואנו לא נקום לגזור גזירה בדבר שנהגו להקל... וכיון דהכי נהגו ליכא לערער מידי", כל שכן כשעיקר האיסור הוא מדרבנן.

השאלה הנותרת היא - מי נחשב כגדול? ה"ציץ אליעזר" אומר שמסתבר שילד שאינו צריך לאמו נחשב כגדול, "והיינו כבן חמש כבן שש, כמבואר...". אם כן, כאשר הרווק מלמד ילדים בני שש או שבע - אין חשש, כיוון שאלה נחשבים ל"גדולים" לענין זה.

ד. אין חשש בתלמודי התורה של ימינו

ה"ציץ אליעזר" אומר³², שיתכן שכל הגזירה על לימוד רווק סופרים הייתה לכתחילה רק כאשר הוא נמצא בחדר יחידי עם התינוקות, ואם כן - תלמודי תורה של ימינו לא נכללו בגזירת המשנה, לפי שיש בהם מספר מלמדים בבנין אחד ורבים נמצאים שם. ברם, הוא מסייג ואומר שאין לרווק ללמד ילדות³³, שאז החשש אינו משום האמהות אלא משום התלמידות עצמן.

3. תעודות ועדויות

מן הגניזה הקהירית עולה שבמצרים, בימי הגאונים והראשונים המוקדמים, היו נערות שלמדו בתלמוד תורה עם הבנים, והיו גם תופעות מיוחדות של מלמדות לבחורים:

30. וסי ר"י הזקן, קידושין פב ע"א. מובא שם ב"ציץ אליעזר".

31. רי מרדכי שמעון בן שלמה, שו"ת מירא דכיא, בסוף ספר מטה שמעון, ג (חוי"מ), שאלוניקי: דפוס סעדיה הלוי אשכנזי, תקע"ד, סי' י, דף יט ע"א וע"ב.

32. שו"ת ציץ אליעזר, שם, פרק כו, אות ט, עמ' רמ.

33. שו"ת ציץ אליעזר, שם, אות י, עמ' רמ.

"בניגוד לתימן, ששם לא לימדו את הבנות אפילו תפילה... אנו רואים כאן שגם בנוגע לנערות יתומות הקפידו שתלמדנה לפחות את התפילות. בתשובה של הרמב"ם... אנו קוראים על כיתה של נערות קטנות... וכאן אנו רואים, שילדה קטנה ביקרה יחד עם אחיה בקביעות בתלמוד-תורה... מפורסמת היא בתו של הגאון שמואל בן עלי, שהייתה בקיאה במקרא ובתלמוד והיתה מלמדת מקרא לבחורים, כפי סיפורו של רבינו פתחיה מרגנשבורג..."³⁴.

מן הגניזה גם עולה שרווק לא היה רשאי על ידי השלטונות לנהל בית ספר, ואף רווק זקן היה רשאי לנהל רק על סמך אישור מיוחד שמעיד על "התנהגות טובה", וכך כותב ש.ד. גוייטין:

"...bachelors are not allowed to keep a school; even an old bachelor is permitted to do so only by tazkiya murdiya, [Certificate of good conduct] 'on the base of a satisfactory certificate'³⁵."

באוסטריה של המאה ה-15 היו מלמדים (ושמשים) שהיו פנויים, אם כי מדובר במצב שהמלמד בתוך הבית, וכך מוכח מהכתוב בספר המנהגים לר' אייזיק טירנא (אוסטריה, המאה ה-15): "ואם יש לבעל הבית מלמד או שמש המושכר לזמן והוא פנוי שאין לו אשה ובנים אז גם הוא תושב..."³⁶. במנהגי קהילת ברלין³⁷ מן המאה ה-16 כתוב ש"המשרתים פנויים ובחורים מבעלי הבתים, יש להם דין תושב". ומזכרונות גליקל מהמלין³⁸ (גרמניה, המאה ה-17) אנו למדים שהיה נהוג באשכנז שמלמדים-בחורים שימשו גם כמשרתים למחצה, וכך דבריה:

"...ובזמן ההוא היה בהנובר יהודי מברלין, הוא היה עוד רווק והיו

34. סדרי חינוך בימי הגאונים ובית הרמב"ם מקורות חדשים מן הגניזה, שלמה דב גוייטין, מכון בן צבי, ירושלים תשכ"ב, עמ' סג.

35. יתכן שזה נתקן שם בעקבות היחס השלילי של האסלאם כלפי הרווק.

A Mediterranean Society – The Jewish communities of the Arab World as portrayed in the documents of the Cairo Geniza, II ("The Community"), S. D. Goitein, Page 57, for University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1999.

36. ר' יצחק אייזיק טירנא, ספר המנהגים לר"א טירנא, ירושלים: מכון ירושלים - מפעל תורת חכמי אשכנז, תש"ט, עמ' קעג. מובא במנהגי ק"ק ברלין, ר' אליהו יוחנן גוראריה, זכור לאברהם (תשנ"ו), עמ' תקמח, הערה 82. כך גם מביא ר' יוסף שנייטוץ, שו"ת ריב"ם שנייטוץ, ברוקלין: הוצאת "תורה אור", תש"ן, דף ד ע"ב (בהקדמה - בדיני קדיש - ס"ד): "מלמד שמש ומשרת המושכרים בבית בעה"ב וכן הלומד בישיבה חשיבין כתושב. בד"א אם הם פנויים..."

37. ר' אליהו יוחנן גור אריה, "מנהגי ק"ק בערלין", זכור לאברהם (תשנ"ו), ס"ג, עמ' תקמח.

38. זכרונות גליקל (תירגם איז רבינוביץ), תל אביב: דביר, תרפ"ט, ספר שני.

לו עסקים עמנו. גם היה שם מצעיר אחד מפולים, ר' מיכל שמו, הוא לימד את הילדים. אח"כ לקח אשה מהילדסהיים ויושב לעי"ע בהילדסהיים בעושר וכבוד, והוא פרנס בהילדסהיים. ר' מיכל זה שמש גם כן בתור משרת למחצה, כנהוג באשכנז, כשיש להם בחורים ללמד...³⁹.

במקום אחר גליקל מספרת אודות עוד משרת שלא היה נשוי⁴⁰. בתורכיה בסביבות המאה ה-16, לא הניחו, רשמית, לרווק להיות מלמד, אך היו "העלמות עין" במקומות שונים, ובפועל היו מלמדים רווקים, כפי שמעיד ה"לחם רבי"⁴¹. וכך כתוב בספר התקנות בישראל⁴²:

"...באזמיר וסביבותיה [טורקיה] נתפשט המנהג שאין מניחים לרווק שיהיה מלמד תינוקות⁴³ אבל הגאון בעל לחם משנה על הרמב"ם, ר' אברהם די בוטון, רב בשאלוניקי במאה הרביעית כתב בתשובותיו שמלמד נשוי אבל אשתו בעיר אחרת ראוי למנותו לכתחילה למלמד תינוקות "ואפילו בשאינו נשוי כלל ראיתי שעושים העלמת עין בקצת מקומות"⁴⁴.

מאה שנה אחר כך, אנו מוצאים שרווק מלמד תינוקות באיטליה, כמו שהיה מקובל כבר במזרח אירופה⁴⁵. אמנם אנו שומעים דברי מחאה על הוראת ילדות מספר "מגדל עוז", שהתלונן על "המנהג הרע הזה עכשיו במדינות הללו ששולחין בנות קטנות לבית המלמד ואפילו הוא רווק"⁴⁶, והנה ציטוט מדברי ספר

39. ההדגשה שלי - ש.ר.

40. זכרונות גליקל, שם, ספר ראשון: "...המשרת הראשון שלנו היה אברהם קנטר מהילדסהיים; הוא השגיח על הילדים. אחרי איזו שנים הלך מאתנו ועסק בעצמו בפרקמטיא, אחר כך לקח אלמנה לאשה. כאשר מתה האלמנה לקח נערה צעירה מאמשטרדם, וישב בהמבורג...".

41. ר' אברהם די בוטון, שו"ת "לחם רבי", קרקא: דפוס ר' יוסף פישער, תרמ"ה, סוף סי' ד, דף ב ע"א.

42. ישראל שציפנסקי, "התקנות בישראל", כרך רביעי - ספר שלישי, ירושלים: הוצאת מוסד הרב קוק, תשנ"ג, עמ' רצב.

43. אברהם פאלאגני, שו"ת "ויען אברהם", אזמיר: דפוס ח.א. די שיגורה, תרמ"ו, חיו"ד סי' יט. זהו בנו של הרב חיים פאלאגני, חי במאה ה-19, נפטר: 1899.

44. אלו דברי שו"ת "לחם רבי" המובאים לעיל.

45. בנוסף לכך, ישנן עדויות לכך שנשים שימשו כמלמדות במקומות שונים בעולם: באיטליה, בגדאד, קורדיסטאן ובארץ ישראל.

46. ר' יעקב עמדין, מגדל עוז, ווארשא: דפוס ישראל אלאפין, תרמ"ו, בריכת גבעון, תעלה ב', דף טז ע"א. ואלו דבריו בהרחבה: "...שמשנה שלימה שנינו שלא ילמד סופרים אפני עם ילדים זכרים עאכיו [על אחת כמה וכמה] עם נקבות ולא אוכל לידע מאין בא המנהג הרע הזה עכשיו במדינות הללו ששולחין בנות קטנות לבית המלמד ואפני הוא רווק מבלי משים לנצח ויש להשגיח עי"ז [על זה] ולמחות בידיהם...". ציטוט מדברי ה"מגדל עוז" נמצא בספר "התקנות בישראל", שם, עמ' רצג הערה 215.

"התקנות בישראל"⁴⁷: "...בדין אשה ורווק בחינוך... במאה החמישית"⁴⁸ החזיקו באיטליה במנהג "שנתפשו בכל העולם" שרווקים מלמדים תינוקות⁴⁹. וכן נהגו גם בקהילות שבמזרח אירופה והפוסקים תמחו על מנהג הקהילות שהוא שלא כהלכה.

הבאנו לעיל את דברי "שיירי כנסת הגדולה" (המאה ה-17), שכתב על פי דברי ה"לחם רב" שאם אין למלמד אשה אין מסלקים אותו, וה"יפה ללב" אומר שאם המלמד הוא ירא שמים אין הבדל בין רווק לנשוי. תקנה משנת 1752, מקהילת קרלסרוה שבגרמניה, מעידה שהיו שנים או שלושה מורים רווקים, שהיו פטורים ממש⁵⁰. משמע שבגרמניה של המאה ה-18, תופעה זו של מלמד או שמש פנוי היתה שכיחה עד שיחדו לה תקנה. מסתבר שבגליציה של המאה ה-19 היו מלמדים רווקים, שכן בשו"ת מהרש"ם (גליציה, בעיקר המאה ה-19) מוזכר בחור מלמד שלן בבית אבי התלמידים⁵¹.

ה"שרידי אש"⁵² (המאה ה-19 וה-20) נשאל על ידי רב בעיר קניגסברג (גרמניה), לגבי שוחט ובודק רווק שהקהילה רוצה למנות. בין השאר טענו בני הקהילה שהם אינם יכולים לממן שוחט נשוי, בעוד שהבחור המועמד הוא מורה ללימודי קודש בתלמוד תורה, ומוכן לשחוט ללא שכר. אם כן, בראשית המאה ה-20 אנו מוצאים שיש באשכנז מלמד רווק. כאמור, בימינו ה"ציץ אליעזר" אומר שהתפשט המנהג שגם רווקים משמשים כמלמדי תינוקות⁵³. ואכן, כך אכן המציאות גם בשנים האחרונות במגוון מוסדות לימוד, לגדולים וקטנים.

47. התקנות בישראל, שם, עמי רצג.

48. המאה החמישית לפי הלוח העברי, כלומר: המחצית השנייה של המאה ה-17 עד המחצית הראשונה של המאה ה-18, למנינם.

49. כוונתו לדברי ה"באר עשק" המובאים לעיל.

50. Encyclopaedia Judaica, Karlsruhe: "...According to 1752 Jewry ordinance... The community officials, including two to three unmarried teachers, were exempted from tax."

51. ר' שלום מרדכי הכהן שבדרון, שו"ת מהרש"ם, חלק ב, סי' קכח. וז"ל: "... וע"ד [ועל דבר] שאלתם באשה שנשאת לכהן וקודם נישואין היא מרננים עלי ערלים בהכפר מקום דירתה שזינתה עם ערל א'... גם העיד השו"ב ששמע מבחור מלמד שהי לן בבית אביה ושמע קול דופק בחדר הסמוך לשם והדליק נר והלך לשם ולא היתה הבתולה על משכבה... והגם שלא ראה ענין זנות לבו אומר לו שזינתה עם הערל". ר' שלום מרדכי הכהן שבדרון נולד ונפטר בגליציה, וחי בין 1835-1911 למנינם.

52. ר' יחיאל יעקב וויינברג, שו"ת "שרידי אש", חלק ב, סי' א, עמי א, בשאלה: "הנייתן למנות שוחט ובודק רווק". ר' יחיאל יעקב וויינברג חי בין השנים 1885-1966 למנינם, נולד ברוסיה, התחנך בישיבות ליטא, שירת כרב בגרמניה בין מלחמות העולם, ואחר ששרד את השואה התגורר בשו"ץ.

53. שו"ת "ציץ אליעזר", שם, פרק כו, אות ה, עמי רלט.

מסקנות הדיון וסיכום

יש איסור על הוראת רווק. במאות השנים האחרונות הייתה התעלמות מאיסור זה, ולמעשה מינו רווקים כמלמדים. הסיבות האפשריות לכך, היו שינויים בתנאי הלימוד או באוכלוסיית התלמידים, או מפני הצורך הדחוף במורים. ברם, כאשר מדובר ברווק המלמד בנות, ובייחוד בנות גדולות, יש פוסקים גם בימינו האוסרים זאת.